

НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ТУГАТИШ ЖАРАЁНЛАР ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Хожиев Мехриддин Сулаймонович

*Тошкент давлат иқтисодийёт университети "Аудит" кафедраси профессори, PhD,
Тошкент, Ўзбекистон. email: dj.msx@mail.ru,
ORCID: 0000-0002-0968-5726*

IMPROVING ACCOUNTING OF THE PROCESSES OF ORGANIZATION AND TERMINATION OF NON-STATE NON-PROFIT ORGANIZATIONS

Khojiyev Mexriddin Sulaymonovich

*PhD, Professor of the "Audit" Department of Tashkent State University of Economics,
Tashkent, Uzbekistan. email: dj.msx@mail.ru,
ORCID: 0000-0002-0968-5726*

JELClassification: F26 G12

Аннотация. Ушбу мақоламизда нодавлат нотижорат ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этишининг мақсади, вазифалари ҳамда уларнинг фаолиятини ташкил этиши ва тугатиши жараёнлари билан боғлиқ операциялар ҳисобини юритиши муаммолари ёритилган. Шунингдек, Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотлар (ННТ)ни ташкил этишида молиялаштириши манбалари ва мулкларини шаклланиши ҳисобининг хусусиятлари, тугатиши жараёнида ўз ихтиёрида қолган мулкларни бошқа ННТга бериши ҳисобини такомиллаштириши, ННТларнинг филиал ва шўба ташкилотлари билан ҳисоблашишларнинг ҳам ўзига хос хусусиятлари юзасидан тегишлича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган ҳамда мавзу юзасидан хулосалар келтириб ўтилган.

Бу эса ўз навбатида нодавлат нотижорат ташкилотлари (ННТ) активлар ва мажбуриятлари ҳисобини такомиллаштиришида бухгалтерия хизмати ходимлари вазифалари ҳамда

тегишли бўлинма масъулларининг норматив ҳужжатларга мос, интизомли иш фаолиятини соддалаштириши имкониятини яратади. Шу билан бир қаторда, мақолада ННТлар фаолиятини ташкил этиши ва тугатиши жараёнлари билан боғлиқ операциялар ҳисоби маҳаллий ва хорижий олимлар томонидан қилинган таҳлиллари ўрганиб чиқилди ва таърифлари асосида алоҳида муаллифлик қараишлари ҳамда илмий ёндошувлари кенг очиб берилган.

Бугунги кунда Республикамизда етакчи нодавлат нотижорат ташкилотлар (ННТ) қаторига Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотлар миллий ассоциацияси, Ўзбекистон Республикаси сиёсий партиялари, Ўзбекистон бухгалтерлар ва аудиторлар миллий ассоциацияси, Ўзбекистон Аудиторлар палатаси, Ўзбекистон маҳалла фуқаролар йиғинлари, Суғурталовчи ташкилотлар уюшмаси, Ўзбекистон ногиронлар жамияти, Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатаси ва бошқа жамоат ташкилотларини санаб ўтиши мумкин. Бундан ташқари, нодавлат нотижорат

мақомдаги халқаро донорлик ва аҳолига безғараз ёрдам кўрсатувчи меҳр мурувват ташкилотлари ҳамда ўзини ўзи бошқариш органлари – маҳаллалар сони 13 мингдан ортиқни ташкил этади. Шу ўринда, мамлакатимиз аҳолисининг кенг қатламларини қўллаб-қувватлайдиган турли хил фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг жадал шаклланиши ва ривожланиши даври бўлмоқда. ННТларнинг молиявий мустаҳкамлиги малакатмизни жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари қаторида ўзининг нуфузини ҳар томонлама мустаҳкамлаб бориши долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Abstract: This article discusses the purpose and objectives of accounting in non-state non-profit organizations (NSNPOs), as well as the problems of accounting for transactions related to the processes of organizing and liquidating their activities. Also, appropriate proposals and recommendations were developed on the characteristics of accounting for sources of financing and the formation of property when establishing non-state non-profit organizations (NSNPOs) in Uzbekistan, improving the accounting for the transfer of property remaining at their disposal to other NSNPOs during the liquidation process, and the specific features of settlements with branch and subsidiary organizations of NSNPOs, and conclusions were drawn on the topic.

This, in turn, creates an opportunity to simplify the tasks of accounting service employees and the heads of relevant departments in order to improve the accounting of assets and liabilities of NSNPOs. At the same time, the article examines the analysis of accounting transactions related to the processes of

organizing and liquidating NSNPOs by domestic and foreign scholars, and based on their definitions, individual authorial views and scientific approaches are widely disclosed.

At the same time, the leading non-state non-profit organizations (NSNPOs) in our republic include the National Association of Non-state Non-Profit Organizations of Uzbekistan, Political Parties of the Republic of Uzbekistan, National Association of Accountants and Auditors of Uzbekistan, Chamber of Auditors of Uzbekistan, Mahalla Citizens' Assemblies of Uzbekistan, Association of Insurance Organizations, Society of Disabled People of Uzbekistan, Chamber of Advocates of the Republic of Uzbekistan and other public organizations. In addition, there are more than 13,000 non-state non-profit international charitable organizations and self-governing bodies that provide voluntary assistance to the population. At this point, there is a period of rapid formation and development of activities of various civil society institutions, non-state non-profit organizations, which support the broad strata of the population of our country. The financial stability of NSNPOs is one of the most urgent issues to strengthen our country's reputation among the developed countries of the world.

Калим сўзлар: Нодавлат нотижорат ташкилот (ННТ), тижорат ташкилот, актив, мол-мулк, бухгалтерия ҳисоби, асосий восита, ТМЗ, пул маблағлари мақсадли тушум, грандлар, безғараз ёрдам маблағлари, молиявий ҳисобот.

Key words: Non-state non-profit organizations (NSNPOs), commercial organization, asset, property, fixed assets, inventories, accounting, targeted cash receipts, grants, non-discriminatory assistance funds, financial reporting.

Кириш. Мамлакатимизда қабул қилинган қонун ҳужжатлари таҳлили шуни кўрсатадики, 2025 йил фуқаролик жамиятини ривожлантириш соҳасида жамоатчилик назорати самарадорлиги ҳамда фуқароларнинг демократик ўзгартиришлардаги фаоллигини ошириш бўйича амалга ошириладиган ислоҳотларда нодавлат нотижорат ташкилотлари олдига муҳим вазифалар қўйилган.

Шу ўринда, мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий соҳадаги ислоҳотлар устидан жамоатчилик назорати самарадорлигини ҳамда фуқароларнинг демократик ўзгартиришлардаги фаоллигини оширишда нодавлат нотижорат ташкилотларини ташкил этиш ва уларнинг молиявий мустақиллигини таъминлаш, уларнинг ўз мол-мулкига эга бўлиши, яъни активлари ҳисобини юритиш ва уларнинг ишлатилиши, мавжудлиги, сақланишини, шунингдек, тугатиш жараёнида мулкларни ҳисобдан чиқарилиши муаммоларига алоҳида тўхталиб ўтиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Эркин фуқаролик жамиятини ва оммавий ахборот воситалари фаолиятини янада ривожлантириш, Ўзбекистонни фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича хабга айлантиришда давлат дастурларида иштирок этаётган нодавлат нотижорат ташкилотлари (ННТ) сонини камида 80 тага етказиш вазифаларини изчиллик билан ҳаётга татбиқ этиш лозим[1].

Материал ва метод. Бугунги кунга қадар йирик тижорат компаниялари ва акциядорлик жамиятларида дастлабки фаолияти ташкил этиш ва тугатиш жараёни бухгалтерия ҳисоби масалаларига норматив-ҳуқуқий

ҳужжатлар ҳамда иқтисодчи олимларнинг асарларида кенг эътибор қаратилган.

Хорижий иқтисодчи олим Л.В Гусарованинг фикрича, нотижорат ташкилотининг устав ва тадбиркорлик фаолиятининг концептуал асосларини аниқлаштириш асосида фаолият турлари ҳамда молиялаштириш манбаларининг таҳлилий ҳисоби ва оператив назоратини ташкил этиш муҳим ҳисобланади [5]. Шу билан бирга М.В. Батурина, П.Ю. Гамольскийлар нотижорат секторидаги тор доирадаги йўналишларда тадқиқот масалалари - нотижорат ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ва аудит қилиш методологиясини шакллантириш муҳим вазифалар сифатида эътироф этган [6].

Бошқа бир гуруҳ иқтисодчи олимларимиз хўжалик юритувчи субъектларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва молиявий ҳисоботларини тузиш ҳам уларда қўлланиладиган ҳисоб усуллари юзасидан илмий таҳлил қилиб ўз фикрларини таъкидлаб ўтишган. Республикаимизда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолияти кенг таракқий этмаганлиги ва нисбатан кам ўрганилганлиги сабабли иқтисодчи олимларимиз илмий асарларида ННТларни ташкил этиш ҳисоби етарли даражада ёритилмаган. Аммо, мамлакатимизда умумий бухгалтерия ҳисоби ва аудитини ташкил этишнинг назарий ҳамда услубий жиҳатларининг муаммолари, шу жумладан ННТнинг айрим умумий бухгалтерия ҳисоби хусусиятлари тўғрисида А.А.Каримов, А.К.Ибрагимов, А.Х.Пардаев, Б.А.Ҳасанов, М.Қ.Пардаев, Н.Ю. Жўраев, К.Б.Ўразов, Э.Ф.Гадоев, Ш.У.Ҳайдаров каби олимларнинг илмий асарларида тадқиқ қилинган [9].

Юқорида таъкидланган фикрлардан

кўришиб турибдики, иқтисодчи олимларнинг фикрларига асосан ННТларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ҳисоби моҳияти ва уларни қўллаш мақсадлари ёритилган. Бироқ, ННТларни ташкил этиш ва тугатиш жараёнлари ҳисобини халқаро стандартлар асосида ташкил этиш ва уларнинг натижаларини молиявий ҳисоботларда акс эттириш аҳамиятига етарли даражада эътибор қаратилмаган.

Натижалар. Илмий тадқиқотни амалга оширишда ННТда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва тугатиш жараёнлари билан боғлиқ операциялар ҳисоби борасидаги иқтисодчи-олимларнинг фикр-мулоҳазаларини таҳлил қилиш, эксперт баҳолаш, жараёнларни кузатиш, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндашув, муаллиф тажрибалари билан қиёсий таҳлил ўтказиш орқали тегишли йўналишларда хулоса, таклиф ва тавсиялар берилган.

Мунозара. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида нодавлат нотижорат ташкилотлари Ўзбекистонда замонавий фуқаролик жамиятининг шаклланишида, демократия қарор топишида, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя қилинишида муҳим яратувчанлик ролини ўйнамоқда. Уларнинг иқтисодиётни ривожлантириш ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш билан боғлиқ умуммиллий ва минтақавий вазифаларни ҳал этишга қўшаётган ҳиссаси тобора сезиларли бўлиб бормоқда. Бу ҳолатни Республикамизда амалга оширилаётган ислохотларда фаол иштирокчи ва ҳамкор сифатида нодавлат нотижорат ташкилотларининг ролини янада ошириш, уларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини мустаҳкамлаш, давлат томонидан қўллаб-

қувватлаш кўламини кенгайтириш ҳамда уларга қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида 2021 йил 1 мартдан бошлаб нодавлат нотижорат ташкилотлари томонидан рўйхатдан ўтказувчи органни хабардор қилган ҳолда хорижий манбалардан олинадиган пул маблағлари ва мол-мулкнинг бир календарь йилидаги жами суммаси базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан юз бараваригача ошириш[4] каби муҳим вазифалар белгиланган.

Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига фаол интеграциялашуви барча соҳалар каби бухгалтерия ҳисоби тизимини ҳам меъёрий тартибга солишнинг халқаро стандартларига имкон борича яқинлаштирилган миллий тизимни барпо этиш эҳтиёжини юзага келтирди. Демак мамлакатимизда Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 13-апрелдаги “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги ва 1999 йил 14-апрелдаги “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонунларига асосан **Нодавлат нотижорат ташкилотларда бухгалтерия ҳисобининг мақсади** - бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг фойдаланувчилари (ташкилот муассислари, аъзолари, мавжуд ва потенциал донорлар, ҳамкорлари, ҳомийлари, давлат органлари ва шунга ўхшаганлар)ни ўз вақтида тўлиқ, ишончли молия-хўжалик операциялари асосида нотижорат ва тижорат фаолияти билан боғлиқ мақсадли маблағлар ҳаракати буйича молиявий ҳисобот тузиш ҳамда қарорлар қабул қилиш учун ҳаққоний молиявий ахборотлар билан таъминлашдан иборатдир[1].

Юқорида таъкидланган Қонунларга асосан нодавлат нотижорат ташкилотлари ўзларининг таъсисчилари

ва ташкилот ўртасидаги мулкчилик муносабатларига кўра, шунингдек фаолиятнинг аниқ мақсади ва йўналишига қараб турли шаклларда ташкил этилиши мумкин. Мулкчилик шаклидан қатъий назар нодавлат нотижорат ташкилотлар уставидаги мақсади ва ўзаро тенг боғлиқлиги қараб қуйидаги тартибда ташкил этилиши мумкин.

Бугунги кунда эса бошқа хўжалик юритувчи субъектлар билан мулкчилик мақоми ва фаолият юритиши тубдан фарқ қилувчи нодавлат нотижорат ташкилотлари учун бухгалтерия ҳисоби юритишнинг махсус тизими ишлаб чиқилмаган, шунинг учун нотижорат ташкилотлари барча хўжалик юритувчи субъектлар учун умумий бўлган бухгалтерия ҳисоби норматив-ҳуқуқий ҳужжатларидан фойдаланиб келмоқдалар. Ушбу ҳолат, нодавлат нотижорат ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ташкил этиш ва аудит текширувларини ўтказишнинг махсус меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда бу фаолиятга таълуқли бирламчи бухгалтерия ҳужжатларини ишлаб чиқишни тақозо қилади.

Илмий тадқиқотларимиз натижаси мамлакатимизда нодавлат нотижорат ташкилотларда бухгалтерия ҳисобини янги тизимда ташкил этиш ва уни такомиллаштиришда муҳим вазифаларни белгилаб олиниши лозим (1-расм).

ННТ раҳбари бухгалтерия ҳисобини юритиши ва бухгалтер вазифасини бажариши ҳам мумкин. Демак ННТ бухгалтери, ҳисоботларни ишончилиги ва ўз вақтида тўлиқ тақдим этилиши учун жавобгар ҳисобланади. Агар ташкилот раҳбарининг имзоси пул маблағлари ва ҳисоб-китоб ҳужжатлари, молиявий ва кредит мажбуриятлари ҳужжатларида

мажуд бўлса, бундай ҳолларда ушбу ҳужжатлар ҳаққоний ҳисобланади. Ушбу ҳужжатларнинг бажарилиши учун бухгалтер имзоси шарт эмас ҳисобланади[1].

Булардан ташқари нодавлат нотижорат ташкилотнинг филиаллари, шўба ва қарам ташкилотлари бўлса, фаолият турларига (тижорат ва нотижорат фаолиятлар аълоҳида) қараб улар ҳам жамланма ва консалидациялашган молиявий ҳисобот тузиш тартиби ва жавобгарлигини ишлаб чиқиш тавсия этилади.

ННТ ташкилоти ҳисоб сиёсатида кўзда тутилмаган намунали шакллар, айланма ҳужжатлар қоидалари, ҳисоб ахборот маълумотларини қайта ишлаш технологияси, бухгалтерия ҳисоби ишчи ҳисобварақлар режаси, дастлабки ҳисоб ҳужжатлари шакллари акс эттирилиши лозим.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари ўз уставдаги вазифаларни бажариш билан биргаликда, қўшимча даромадлар олиш учун тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши қонунчилик ҳужжатларида таъқиқланмаган[2].

Бунда ННТ маҳсулот ишлаб чиқариш, иш ва хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ харажатлари бўлса, ушбу харажатлар учун сарфланган мақсадли маблағлар ва тадбиркорлик фаолиятдан олинган даромадлардан сарфланганлигини тасдиқловчи бухгалтерия ҳисоби ҳужжатларини жамлаб бориш тавсия этилади. Ана шунда ННТда тадбиркорлик фаолиятининг ялпи фойдаси, давр харажатлари, асосий фаолиятдан олинган фойда(зарари) умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда(зарари) ва бошқа даромадалри ва харажатлари аниқ ҳисоби юритилади.

Нодавлат нотижорат ташкилотларда бухгалтерия ҳисобини такомиллаштиришдаги вазифалар

нодавлат нотижорат ташкилотларда бухгалтерия ҳисобининг ҳуқуқий асосларини аниқлаштириш ва уни такомиллаштириш масалаларини белгилаш;

нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ҳисоб сиёсатини ташкил этиш ва уларнинг хусусиятларини ўрганишдаги муаммоларини бартараф этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

миллий стандартлар асосида нодавлат нотижорат ташкилотлар даромадалари ва мақсадли тушумларини бухгалтерия ҳисобида акс эттириш масалалари бўйича илмий ҳамда амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

нодавлат нотижорат ташкилотларнинг харажатлари ҳисобини акс эттириш масалалари бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

нодавлат нотижорат ташкилотларда узоқ муддатли активлар ва товар-моддий бойликлар ҳисобининг хусусиятларини ўрганиш ҳамда амалий тавсиялар бериш;

нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятини янада ривожлантириш мақсадида бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартлар асосида уларнинг ҳисоб ва молиявий ҳисоботини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш;

1-расм: Мамлакатимизда нодавлат нотижорат ташкилотларда бухгалтерия ҳисобини такомиллаштиришдаги вазифалари¹

¹ Муаллиф илмий изланишлари асосида тузилди, 2024.

Бизнинг фикримизча юқоридаги ҳолат бўйича нодавлат нотижорат ташкилот уставдаги асосий мақсадини амалга ошириш учун қўшимча тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш мумкин бўлсада бўлсада, аммо умумхўжалик харажатларини тасдиқловчи ҳужжатлари бўлмаса, ННТда мана шундай тижорат ва нотижорат фаолиятни амалга оширишда иштирок этган ишчи ходимлар меҳнат ҳақи фондига қараб умумхўжалик харажатлари пропорционал тақсимланиши тавсия этилади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 23 октябрда 1181-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган йўриқнома 21 – сонли БХМСга кўра ННТларнинг муомалалар ишчи режасига мақсадли молиялаштириш маблағларининг ҳолати ва ҳаракати, шунингдек аъзолик бадаллари ва мақсадли йўналиш бўйича тадбирларни амалга ошириш учун мўлжалланган бошқа қайтарилмайдиган маблағларнинг келиб тушиши ва сарфланиши тўғрисидаги ахборотларни умумлаштириш қуйидаги ҳисобварақлар киритиши тавсия этилади:

8810 – Грантлар;

8820 – Давлат томонидан берилган субсидиялар;

8830 – Аъзолик бадаллари;

8840 – Мақсадли фойдаланадиган солиқ имтиёзлари;

8850 – Асосий воситалар (шу жумладан амортизация харажатлари) манбалари;

8860 – Номоддий активлар (шу жумладан амортизация харажатлари) манбалари;

8870 – Хайрия ва эҳсон тушумлари;

8890 – Қонунчиликда кўзда тутилган бошқа мақсадли тушумлар (бу

21-БХМСдаги ҳисобварақ бўйича - бюджетда кўзда тутилмаган мақсадли тушумлар ҳисоби учун).

Ушбу мақсадли тушумларни ННТнинг ташкил этилишида устав капитали сифатида акс эттириш учун қуйидаги шартларга жавоб бериши тавсия этилади:

а) маблағларнинг мақсадли йўналиш бўйича ишлатилиши;

б) маблағларни жалб қилиш билан боғлиқ харажатларнинг йўқлиги;

в) белгиланган шартлар бажарилганда қайтариб берилмаслиги.

Нодавлат нотижорат ташкилотларда ажратилган грант тўғрисида хабарнома олинганда ушбу грант суммаси 8810 - “Грантлар” ҳисобварақининг кредитида 4890 - “Бошқа дебиторларнинг қарзи” ҳисобварақай билан боғланган ҳолда акс эттирилади.

Грантлар суммасидан молиялаштириладиган ва бюджетда кўзда тутилган пул маблағлари ёки мулкнинг қабул қилиниши пул маблағларини ҳисобга олувчи ҳисобварақаслар (5110-5530), капитал қўйилма (0800), ўрнатиладиган ускуналар (0700), ТМЗ ва бошқа активларни ҳисобга олувчи ҳисобварақасларнинг дебитида 4890 “Бошқа дебиторларнинг қарзи” ҳисобварақай билан боғланган ҳолда акс эттириш тавсия этилади.

Шунингдек, амалий тадиқотларимиздан келиб чиқиб халқаро ННТлар орқали чет эл валютасида олинган грант суммаси хўжалик муомалалари амалга оширилган кундаги Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг курси бўйича миллий валютага ўтказилади.

Нодавлат нотижорат ташкилотларда 8820 - “Давлат томонидан берилган субсидиялар” ҳисобварақай ажратилган

субсидиялар, яъни иқтисодийни ривожлантириш мақсадида белгиланган шартлар учун корхоналарга давлат томонидан пул ёки натура кўринишида кўрсатилган ёрдам суммаси ва ҳаракати тўғрисидаги маълумотларни умумлаштириш учун мўлжалланган. Давлат (ҳукумат) томонидан берилган ёрдам турли кўринишда (қўшимча бериш, субвенция ва бошқалар) бўлиши ва ҳар хил шартларга мувофиқ берилиши мумкин.

Давлат субсидияларининг ҳисоби Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 1998 йил 19 октябрда 52-сон билан тасдиқланган (10-сонли БҲМС) “Давлат субсидияларини ҳисобга олиш ва давлат ёрдамини очиш” бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартига мувофиқ амалга оширилади.

Нодавлат нотижорат ташкилотларда 8830 - “Аъзолик бадаллари” ҳисобварақасида жамият аъзоларининг таъсис ҳужжатларида белгиланган аъзолик бадаллари акс этирилса, аъзолик бадалларининг келиб тушиши 8830 - “Аъзолик бадаллари” ҳисобварақасининг кредит томонида пул маблағларини ҳисобга олувчи ҳисобварақаслар билан боғланган ҳолда акс этирилиши тасия этилади.

Нодавлат нотижорат ташкилотларда мақсадли тушумларни ҳисобга олувчи ҳисобварақалар (8800) бўйича аналитик ҳисоб мақсадли маблағларнинг йўналиши ва молиялаштириш манбалари бўйича алоҳида юритиш таклиф этилади (1-жадвал).

1-жадвал

Нодавлат нотижорат ташкилотларда мақсадли тушумларни ҳисобга олувчи ҳисобварақаларнинг (8800)нинг бошқа ҳисобварақалар билан боғланиши²

Т/ р	Хўжалик муомалаларининг мазмуни	Ҳисобварақаларнинг боғланиши	
		Дебет	Кредит
1	Ажратилган грант ва субсидиялар ҳақида хабарнома олинди	4890	8810, 8820
2	Грант ва субсидиялар бўйича маблағлар олинди	5110-5530	4890
3	Тегишли тузулмаларнинг қарорига мувофиқ берилган грант ва субсидия суммаси корхона устав капитали ҳажмини кўпайтиришга йўналтирилди	8810, 8820	8310, 8320, 8330, 8420
4	Тегишли тузулмаларнинг қарорига мувофиқ илгари берилган грант ва субсидия суммаси корхона резерв капитали ҳажмини кўпайишига йўналтирилди	8810, 8820	8530
5	Аъзолик бадаллари ва бошқа мақсадли тушумлар келиб тушди	5010-5530	8830
6	Солиққа тортишдан озод қилиш натижасида вужудга келган бўш пул маблағлари ҳисобга олинди	6410	8840

² Муаллиф илмий изланишлари асосида тузилди, 2024.

7	Солиққа тортишдан озод қилиш бўйича имтиёзли даврнинг тугаши натижасида вужудга келган бўш пул маблағлари ҳисобдан чиқарилди	8840	8530
8	Бошқа мақсадли тушумлар келиб тушди	5010-5530	8890

Ўзбекистондаги ННТлар фаолияти учун 8840 - “Мақсадли фойдаланадиган солиқ имтиёзлари” ҳисобварақасида мақсадли вазифаларни бажариш учун солиқ тўлашдан озод қилинган суммалар акс эттирилиши ва солиқ тўлашдан озод қилинган суммалар бюджетга тўловлар бўйича қарзларни ҳисобга олувчи ҳисобварақасларнинг дебет томонида 8840 “Мақсадли фойдаланадиган солиқ имтиёзлари” ҳисобварақаси билан боғланган ҳисобга олиши таклиф этилади.

Солиқ тўлашдан озод қилиш натижасида вужудга келган суммалар имтиёзли давр белгиланган ҳолатда ушбу давр тугагунгача, қолган ҳолатларда ҳар йили 8840 “Мақсадли фойдаланадиган солиқ имтиёзлари” ҳисобварақасининг дебетидан 8530 “Текинга олинган мулклар” ҳисобварақасининг кредитига ҳисобдан чиқарилади.

8890 “Бошқа мақсадли тушумлар” ҳисобварақасининг кредитида бошқа мақсадларга мўлжалланган тушумлар пул маблағларини ҳисобга олувчи ҳисобварақалар билан боғланган ҳолда акс эттирилади.

Нодавлат нотижорат ташкилотларда йил бошида тасдиқланган режа-сметага кўра харжатлар муомалаларини акс эттириш учун ҳисобварақалар ишчи режаси янги ҳисобварақа очиш лозим. Бу эса амалдаги ҳисобварақалар режасида ишлатилмайдиганлари орасида алоҳида ҳисобварақалар (бир ҳисобварақ илова ҳисобварақлари) киритилишини тавсия қилиш мумкин, дастурлар бўйича барча харажатлар уларга йиғиш тавсия

этилади, масалан;

2210 – “Мақсадли дастурларни амалга ошириш бўйича харажатлар”,

2220 – “1 – дастур бўйича харажатлар”,

2230 – “2 – дастур бўйича харажатлар”,

2220 - “Моддий-техник базани ривожлантириш бўйича харажатлар” каби ҳисобварақаларда акс эттирилиши лозим.

ННТлар ўзи ички ҳисоботлар юритишнинг таркиби ва шакллари танлаб олиши, ҳужжатлар айланишининг графигини тузиши, унда бухгалтерияга моддий ҳисоботлар топширишнинг муддатини белгилаши лозим. Бухгалтерияга ҳужжатларни топшириш графиги ҳисоб сиёсатидан кўчирма сифатида мазкур жараёнда иштирок қилувчи ҳар бир корхона ходимида бўлиши керак.

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни таъкидлашимиз лозимки мамлакатимизда ННТларда бухгалтерия ҳисобини тубдан ислоҳ қилиниши ҳамда уларнинг молиявий барқарорлигини оширилиши замонавий фуқаролик жамиятининг шаклланишида, демократия янада қарор топишида, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя қилинишида муҳим яратувчанлик ролини касб этади. ННТлари ўз фаолиятини амалга ошириш учун пул ва моддий маблағларни ҳамда бошқа манбаларни қонунчиликда ўрнатилган тартибда жалб қилиши мумкин.

ННТ фаолияти қонунчилиги ва уставига зид бўлмаган ҳар қандай мулк

муносабатларни амалга ошириш ҳуқуқига эга. Шунингдек, ННТ ўзининг мулкий мажбуриятлари учун қонунчиликда ўрнатилган тартибда жавобгар ҳисобланади.

Бизга маълумки, “мулкни шакллантириш” тушунчаси айнан уставда келтирилган вазифаларни бажариш харажатларига нисбатан жамғариш мақсадида маблағлардан фойдаланишни англатади. Шу билан бирга баъзи ҳолларда мулкни шакллантиришга олиб келмайдиган ҳолатлар ҳам бор(масалан конференциялар, илмий семинарлар ва бошқаларни ташкил этишни молиялаштириш), бундай ҳолатларда ННТлар ўз фаолиятларини молиялаштиришга муҳтож бўладилар. Шунинг учун биз ННТларда “мулкни шакллантириш” тушунчасини очиб беришда қандай мулклар ва унинг қайси қисми мулкни шакллантиришга йўналтирилиши мумкинлигига аниқлик киритамиз.

Ҳозирги кунда, ННТга пул тушумларини қайси вазиятларда асосий нотижорат турдаги фаолиятдан, қайси вазиятларда тадбиркорлик фаолиятиданлигини қандай аниқлаш каби муҳим масала юзага келмоқда. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси

Фуқаролик кодексининг 43-моддасига асосан нотижорат ташкилотлари таъсис ҳужжатларида юридик шахс фаолиятининг соҳаси ва мақсадлари белгилаб қўйилган бўлиши керак.

“Нодавлат нотижорат ташкилотлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 2-моддасига асоан нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бошқа демократик кадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади.

2-жадвал

ННТ ўз таъсисчилари ва аъзоларига аъзолик бадаллари ҳисобига хизмат кўрсатиш операцияларини бухгалтерия ҳисоби акс эттириш тартиби³

№	Ҳисоб операциялар мазмуни	Дебет	Кредит
1	ННТ аъзоларининг аъзолик бадаллари бўйича қарзлари акс эттирилди	4892 “Таъсисчилар ва аъзоларнинг аъзолик бадаллари бўйича қарзлари” счёти	8830 “Аъзолик бадаллари” счёти

³ Муаллиф илмий изланишлари асосида тузилди, 2024

2	ННТ аъзолари ва таъсисчиларнинг бошқа масадли бадаллари бўйича қарзлари акс эттирилди	4895 “Бошқа мақсадли тушумлар бўйича қарзлар” счёти	8890 “Бошқа мақсадли тушумлар” счёти
3	Аъзолик бадаллари тўланиши акс эттирилди	(5000) Кассада пул маблағларини ҳисобга олувчи счётлар; (5100) Ҳисоб-китоб счётида пул маблағларини ҳисобга олувчи счётлар	4892 “Таъсисчилар ва аъзоларнинг аъзолик бадаллари бўйича қарзлари” счёти; 4895 “Бошқа мақсадли тушумлар бўйича қарзлар” счёти
4	Аъзолик бадаллари ҳисобига сув истеъмолчилари ва сувдан фойдаланувчиларга суветказиб бериш ҳамда сув хўжалиги хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ харажатлар ҳисобдан чиқарилди	8830 “Аъзолик бадаллари” счёти; 8890 “Бошқа мақсадли тушумлар” счёти	(1000) Материалларни ҳисобга олувчи счётлар; 6710 “Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар” счёти; 6520 “Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар (турлари бўйича)” счёти; (0200) Асосий воситалар эскиришини ҳисобга олувчи счётлар ва бошқалар.
5	Маъмурий-бошқарув ходимларига меҳнат ҳақи ва Пенсия жамғармасига ягона ижтимоий тўлов харажатлари ҳисобланди	9421 “ННТнинг маъмурий харажатлари» счёти;	6710 “Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар” счёти; 6520 “Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар (турлари бўйича)” счёти ва бошқалар.
6	ННТни сақлаш бўйича бошқа харажатлар ҳисобланди	9431 “ННТнинг бошқа операцион харажатлари» счёти	6990 “Бошқа мажбуриятлар” счёти; 6010 “Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар” счёти ва бошқалар.
7	ННТнинг маъмурий-бошқарув ва бошқа харажатлари ҳисобдан чиқарилди	8830 “Аъзолик бадаллари” счёти; 8890 “Бошқа мақсадли тушумлар” счёти	9421 “ННТнинг маъмурий харажатлари» счёти; 9431 «ННТнинг бошқа операцион харажатлари» счёти

ННТ асосий (устав) нотижорат фаолиятини амалга оширганда, хусусан ННТ ўз таъсисчилари ва аъзоларига аъзолик бадаллари (ёки мунтазам мақсадли тушумлар) ҳисобига хизмат кўрсатганда харажатлар ва

тушумларнинг бухгалтерия ҳисоби 2-жадвалдаги тартибда амалга ошириш таклиф этилади. Шу муносабат билан ННТ уставида асосий фаолиятини мувофиқлаштириш, шунингдек ўз аъзоларининг умумий манфаатларини

ифодалаш ва ҳимоя қилиш учун амалга оширадиган нотижорат фаолият турлари аниқ белгиланиши лозим

Шундай қилиб, агарда ННТнинг таъсис ҳужжатларида мувофиқ равишда аъзолик бадаллари (кириш ёки мунтазам мақсадли тушумлар) ҳисобига асосий фаолият бўйича хизматлар ҳамда бошқа устав билан боғлиқ хўжалик хизматларини кўрсатиш ННТ объектларидан оқилона фойдаланиш тадбирлари доирасида амалга оширилиши ўрнатилган бўлса, бу ҳолда ушбу фаолият нотижорат турдаги фаолият ҳисобланади.

“Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига асосан нодавлат нотижорат ташкилоти қонун билан тақиқланмаган ҳамда ўзининг таъсис ҳужжатларида назарда тутилган мақсадларга мувофиқ бўлган фаолиятнинг ҳар қандай турини амалга ошириши мумкин.

Агарда ННТ нотижорат фаолияти

каторида тадбиркорлик фаолиятини амалга оширса, бу ҳолда тадбиркорлик фаолиятидан даромадни акс эттириш иш, хизматларни сотишдан даромадни ҳисобга олувчи счётлар (9030) орқали бошқа ННТлар сингари акс эттиради. Шунга эътибор қаратиш лозимки, 9030 счётининг кредитида ҚҚС ва акциз солиғи суммасини чегирган ҳолда бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар суммаси акс этирилади.

Масалан, ННТ уставдаги фаолияти бўйича хизматлар кўрсатиш тўғрисидаги тузилган шартномага асосан ННТ аъзоси ҳисобланмаган бошқа буюртмачига 500 000 сўм (ҚҚС билан) ҳақ эвазига хизмат кўрсатди. Хизмат таннари 200 000 сўм, 100 % олдиндан тўлов амалга оширилган [7]. Ушбу операциялар бухгалтерия ҳисобида қуйидаги 3-жадвалдаги тартибда акс эттириш тавсия этилади:

3-жадвал

“ЎзЛиДеП” ташкилти уставдаги фаолияти бўйича аъзоси ҳисобланмаган бошқа буюртмачига хизматлар кўрсатиш операцияларини акс эттириш тартиби⁴

Ҳисоб операциялар мазмуни	Дебет	Кредит
500 000 сўмлик 100 % олдиндан тўлов олинди	5110 “Ҳисоб-китоб счёти” счёти	6310 “Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар” счёти
Хизматни сотиш акс этирилди	4010 “Харидорлар ва буюртмачилардан олинган счётлар” счёти (500 000 сўм, (ҚҚС билан))	9030 “Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар” счёти (400 000 сўм, (ҚҚСсиз)) 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)” счёти (100 000 сўм ҚҚС суммаси)
Давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий ажратмалар ҳисобланди	9430 “Бошқа операциялар харажатлар” счёти	6520 “Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар (турлари бўйича)” счёти

⁴ Муаллиф илмий изланишлари асосида тузилди, 2024

500 000 сўм бўнак ҳисобга олиниши акс эттирилди	6310 “Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар” счёти	4010 “Харидорлар ва буюртмачилардан олинган счётлар” счёти
200 000 сўм бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннари акс эттирилди	2010 “Тадбиркорлик фаолияти бўйича асосий ишлаб чиқариш” счёти	Материалларни ҳисобга олувчи счётлар (1000); 6710 “Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар” счёти; 6520 “Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар (турлари бўйича)” счёти; (0200) Асосий воситалар эскиришини ҳисобга олувчи счётлар ва бошқалар.
200 000 сўм бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннари ҳисобдан чиқарилди	9130 “Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннари” счёти	2010 “Тадбиркорлик фаолияти бўйича асосий ишлаб чиқариш” счёти
Ҳисобот даври охирида счётининг ёпилиши амалга оширилди (40 000 сўм)	9030 “Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар” счёти	9910 “Яқуний молиявий натижа” счёти
Ҳисобот даври охирида счётининг ёпилиши амалга оширилди (200 000 сўм)	9130 “Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннари” счёти	9130 “Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннари” счёти
9030, 9130 счётлариг ёпилгандан кейин 9910 счётининг қолдиғи хизмат кўрсатишдан молиявий натижани кўрсатади – 300 000 сўм		
Фойда солиғи ҳисобланди	9810 “Фойда солиғи бўйича харажатлар” счёти	6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)” счёти
Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи ҳисобланди	9820 “Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича харажатлар” счёти	6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (по налогу на благоустройство и развитие инфраструктуры)” счёти
9810, 9820 счётларининг ёпилиши	9910 “Яқуний молиявий натижа” счёти	9810 “Фойда солиғи бўйича харажатлар” счёти; 9820 “Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича харажатлар” счёти
9910 счётининг қолдиғи ҳисобот даври учун ННТнинг тадбиркорлик фаолиятдан соф фойдасини акс эттиради		

9910 “Якуний молиявий натижа” счётининг ёпилиши	9910 “Якуний молиявий натижа” счёти	8710 “Ҳисобот даврининг таксимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)” счёти
ННТнинг тадбиркорлик фаолиятдан олинган фойдасини мақсадли тушумларни ҳисобга олувчи счётлар ўтказилди	8710 “Ҳисобот даврининг таксимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)” счёти	8880 “Уставдаги фаолият билан боғлиқ тадбиркорлик фаолиятдан олинган тушумлар” счёти

Юқоридаги ҳолатлардан келиб чиқиби олинган фойда ННТнинг ўз устав нотижорат фаолиятини амалга ошириш учун ишлатилар экан, 9910 счёти қолдиғини ишчи счётлар режасида кўзда тутилган мақсадли тушумлар счётига, масалан, 9370 “ННТ уставдаги асосий вазифаларни бажаришда тадбиркорлик фаолиятдан олинган даромадлар” счётига ўтказиш таклиф этилади. ННТ ҳисобот даври фойдасининг бир қисмини келгуси даврларда юзага келиши мумкин бўлган зарарларни қоплашга қолдириши мумкин [9]. Фойдани ишлатиш тўғрисида қарорни ННТнинг бошқарув органи раҳбарияти баённома кўринишида расмийлаштирилган ҳолда қабул қилиш тавсия этилади.

Агарда ННТ тадбиркорлик фаолияти натижасида зарар кўрган бўлса, 9910 счётининг дебет қолдиғини мақсадли тушумларни ҳисобга олувчи счётларга ўтказишга йўл қўйилмайди. Чунки бу ҳолат молиялаштириш маблағларини мақсадсиз ишлатиш деган маънони беради. ННТда шубҳали дебиторлик қарзлар юзага келганда уни буюртмачидан олиш чораларини кўриш зарур. Шубҳали қарз белгиланган муддатда тўланмаган ва тегишли кафолат билан таъминланмаган дебиторлик қарзи ҳисобланади.

Нодавлат нотижорат ташкилотларининг филиал ва

шўъбалари билан ҳисоблашишлар тартиби ва ундаги муаомоларга батафсил тўхталиб ўтамиз. ННТ фаолиятини ўзи жойлашган ердан ташқарида ташкил этиш бир қанча ҳолларда ўз фаолиятини бошқа минтақаларда амалга ошириш имкониятини берадиган муайян шарт-шароитларини талаб қилади. Фуқаролик қонун ҳужжатлари юридик шахс ўзи жойлашган ердан ташқарида фаолиятни амалга ошириши мумкин бўлган иккита ҳуқуқий шаклни кўзда тутуди - булар филиаллар ва ваколатхоналардир. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси 47-моддаси ва ННТ тўғрисидаги Қонуннинг 22-моддасига мувофиқ, нотижорат ташкилотларига Ўзбекистон Республикаси ҳудудида филиаллар ташкил этиш ва ваколатхоналар очиш ҳуқуқи берилган [10].

ННТ филиали муайян ҳудудда, қоида тариқасида, юридик шахснинг ўзи жойлашган ердан ташқарида юридик шахснинг вазифаларини бажаришга мўлжаллангандир. Алоҳида ҳолларда, кўп сонли аҳолига ва катта ҳудудга эга бўлган йирик аҳоли пункти ҳақида сўз борганда, масалан Тошкент шаҳрида, бир шаҳар доирасида филиаллар ташкил этилиши мумкин.

Юридик шахснинг барча вазифаларини бажарадиган филиалдан фарқли равишда, ваколатхона, ўз номидан келиб чиққанидек, юридик

шахсга хос бўлган вазифалардан фақат биттасини, нотижорат ташкилотининг манфаатларини ифодалаш ва уларни ҳимоя қилишни амалга оширади. Ваколатхона - фуқаролик ҳуқуқи институтидир ва шу сабабли юридик шахснинг тегишлича алоҳида бўлинмаси ташкилотнинг фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солишга камраб олинadиган манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилиши мумкин.

ННТларнинг шуъба корхоналарига нисбатан солиққа тортиш бўйича мавжуд имтиёзлар ва ННТлар тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланганларида қўшимча имтиёзлар мавжуд эмаслиги ҳисобга олинса, устав фаолиятини молиялаш учун ННТларнинг шуъба ташкилотларини тузиш иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқдир.

ННТларнинг филиал ва шуъба ташкилотлари билан ҳисоблашишларнинг ҳам ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилиб чиқилди. Таъкидлаш жоизки, ННТ фаолиятини ўзи жойлашган ердан ташқарида ташкил

этиш бир қанча ҳолларда ўз фаолиятини бошқа минтақаларда амалга ошириш имкониятини берадиган муайян шарт-шароитларини талаб қилади. Фуқаролик қонун ҳужжатлари юридик шахс ўзи жойлашган ердан ташқарида фаолиятни амалга ошириши мумкин бўлган иккита ҳуқуқий шаклни кўзда тутди - булар филиаллар ва ваколатхоналардир. Ўзбекистон Республикаси Қонунчилигига мувофиқ [4], нотижорат ташкилотларига Ўзбекистон Республикаси ҳудудида филиаллар ташкил этиш ва ваколатхоналар очиш ҳуқуқи берилган.

Илмий тадқиқотимиз натижасида ННТлар хўжалик фаолиятида алоҳида ажратилган бўлинмалар, шуъба ва қарам хўжалик жамиятлари билан ҳисоблашишларни аниқ бухгалтерия ҳисобини юритиш учун 4100-**“Ажратилган бўлинмалар, шуъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинadиган счёт”**и таркибида синтетик ва аналитик баланс счётларини очишни таклиф этамиз (4-жадвал).

4-жадвал

ННТ филиал ва шуъба ташкилотлари билан ҳисоблашишларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш бўйича счётлар⁵

4100	Ажратилган бўлинмалар, шуъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинadиган счётлар	А
4110	Ажратилган бўлинмалардан олинadиган счётлар	
4120	Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинadиган счётлар	
4121	Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларидан уставда белгиланган мажбурий тўловлар олиш	
4122	Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларидан мақсадли дастурда иштироқи бўйича тўловлар олиш	
4123	Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларидан ривожлантириш дастури бўйича тўловлар олиш	
4129	Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларидан бошқа ҳисоблашишлар бўйича тўловлар олиш	

⁵ Муаллиф илмий изланишлари, 2024й.

Шу тарихда, филиал муайян ҳудудда, қоида тарихида, юридик шахнинг ўзи жойлашган ердан ташқарида юридик шахнинг вазифаларини бажаришга мўлжаллангандир. Алоҳида ҳолларда, кўп сонли аҳолига ва катта ҳудудга эга бўлган йирик аҳоли пункти ҳақида сўз борганда, масалан Тошкент шаҳрида, бир шаҳар доирасида филиаллар ташкил этилиши мумкин.

ННТларнинг шуъба корхоналарига нисбатан солиққа тортиш бўйича мавжуд имтиёзлар ва ННТлар тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланганларида қўшимча имтиёзлар мавжуд эмаслиги ҳисобга олинса, устав фаолиятини молиялаш учун ННТларнинг шуъба корхоналарини тузиш иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқдир. ННТ амалиётдаги муаммоларни бартараф этиш ва филиал ҳамда шуъбалари билан ҳисоблашишларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш учун махсус аналитек счётлар очиш таклиф этилади(4-жадвал).

ННТ аъзолик бадаллари ҳисобига шуъба ташкилоти устав капиталининг шаклланиши бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттириш таклиф этилади:

Пул маблағлари билан шакллантиришда;

Дт 0620 “Шуъба хўжалик жамиятларига инвестициялар”

Кт 5110 “Ҳисоб-китоб ҳисобварағи”
Асосий воситалар билан билан шакллантиришда;

Дт 0620 “Шуъба хўжалик жамиятларига инвестициялар”

Кт 0100 “Асосий воситаларни ҳисоб қилиш ҳисобварақлари” ва шундай тартибда бошқа активлар бирилиши мумкин.

ННТ махсус ишчи счётлар режасида шуъба тузилмалар билан ҳисоб- китоблар

иккита счётда ҳисобга олиш тавсия этилади:

Актив - 4120-ҳисобварақ “Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинган счётлар”

Пассив - 6120-ҳисобварақ “Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган счётлар”

Шунингдек, ҳисоб-китоб амалда бошқа ташкилотлар билан ҳисоб-китобдан фарқ қилмайди. Шуъба корхонанинг ҳар қандай дебиторлик қарзи 4120-ҳисобварақда, кредиторлик эса 6120-ҳисобварақда ҳисобга олинади.

Амалиёт объекти сифатида олинган “ЎзЛДП” ташкилотининг шуъбасининг хизматларни бажарилишини ифодаланиши:

Дт 4120 “Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинган счётлар”

Кт 9030 “Ишларни бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар”

Ёки, масалан, шуъба корхонадан қурилиш материаллари олинишининг ифодаланиши:

Дт 1050 “Қурилиш материаллари”

Кт 6120 “Шуъба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган счётлар”

Лекин, шуъба тузилмаларининг тадбиркорлик фаолиятдан олинган ва фақат устав мақсадларни бажаришга ишлатилиши керак бўлган даромадлари **мақсадли тушумлар** сифатида акс эттирилади ва солиқ солиниш объекти бўлиб ҳисобланмайдилар:

Дт 5110 “Ҳисоб-китоб” счёти

Кт 8890 “Бошқа мақсадли тушумлар” счёти

ННТ тадбиркорлик фаолияти билан шуғулландиган шуъба корхоналари билан бир қаторда уставдаги нотижорат фаолиятини кенгайтириш учун филиаллар тузиши ҳам мумкин.

Юридик шахс бўлган (нотижорат

ташкilotлари учун шундай имконият кўзда тутилган) филиаллар билан ўзаро муносабатларни ҳисоб-китоб қилиш шўба корхоналари билан ҳисоб-китоб қилишга айнан ўхшаш бўлиб 4120 - "Шўба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинadиган счётлар" ва 6120 - "Шўба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган счётлар"ида акс эттириш тавсия этилади.

Филиаллар билан ҳисоб-китоб турли йўналишларда амалга оширилиши мумкин:

- таъсис ҳужжатларида назарда тутилган бош ННТга мажбурий тўловлар,
- алоҳида дастурлар бюджетларига мувофиқ ННТ устав фаолиятида филиалларнинг иштироки бўйича,
- ННТ ривожланиши доирасида филиалларни моддий ресурслар билан таъминлаш бўйича.

ННТда ҳисобнинг таҳлилийлигини таъминлаш мақсадида филиаллар билан ҳисоб-китобларни уларнинг йўналишларига қараб табақалаштириш тавсия этилади.

Агар ННТ алоҳида балансга ўтказилмаган лекин, олиб борилаётган хўжалик операцияларини мустақил ҳисоб-китоб қиладиган ва ННТ бухгалтериясига яқунланмаган баланс тақдим этадиган филиаллар (бўлимлар)га эга бўлса баланс ичидаги ҳисоб-китобларни улар учун махсус мўлжалланган ҳисобварақларда юритиш мақсадга мувофиқдир:

4110 "Алоҳида ажратилган бўлинмалардан олишга доир ҳисобварақлар" актив счётларда;

6110 "Алоҳида ажратилган бўлинмаларга тўлашга доир ҳисобварақлар" пасив счётларда.

ННТлар хусусиятига қараб 4110 ва 6110 счётларида таҳлилий ҳисоб-китоб

4120 ва 6120 ҳисобварақлари бўйича кўрсатилганига ўхшаш тарзда ташкил қилинади.

ННТ тўғрисидаги Қонуннинг 9-моддасига мувофиқ чет эл ва халқаро ННТ филиаллари ва ваколатхоналари юридик шахслар бўлиши керак [3], Ўзбекистон Республикасининг нотижорат ташкilotлари учун эса бу зарурий шарт эмас деб қараш тавсия этилади.

Ўзбекистон Республикаси ННТларининг ликвидация қилиш тартиби ва қолган мулкларни бошқа ННТга бериш операцияларини бухгалтерия ҳисобида акс эттириш муаммолари қонунчилик доирасида тўлиқ ўз ечимини топмаган.

Ўзбекистон Республикаси "Нодавлат нотижорат ташкilotлари тўғрисида"ги Қонунининг 36-моддасига мувофиқ ННТни тугатиш тартиби қуйидагича келтирилган:

ННТнинг муассислари, қатнашчилари (аъзолари) ёки нодавлат нотижорат ташкilotини тугатиш тўғрисида қарор қабул қилган орган давлат рўйхатидан ўтказувчи адлия органи билан келишган ҳолда тугатиш комиссиясини тайинлайди. Шунингдек ННТни тугатиш Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексида назарда тутилган тартибда амалга оширилади [9].

ННТни тугатиш тўғрисидаги ёзув уни давлат рўйхатидан ўтказган адлия органи томонидан қуйидаги ҳужжатлар асосида юридик шахсларнинг ягона давлат реестрига киритиш тавсия этилади:

-нодавлат нотижорат ташкilotини тугатиш тўғрисидаги ёзувни юридик шахсларнинг ягона давлат реестрига киритиш тўғрисидаги ариза (ихтиёрий

равишда тугатилаётган тақдирда);

-тегишли органнинг нодавлат
нотижорат ташкилотини тугатиш
тўғрисидаги қарори;

-нодавлат нотижорат
ташкilotининг устави ва бошқа таъсис
ҳужжатлари ҳамда у давлат рўйхатидан
ўтганлиги тўғрисидаги гувоҳнома;

-тугатиш баланси ёки топшириш
ҳужжати ёхуд тақсимлаш баланси.

Ўзбекистон Республикаси
“Нодавлат нотижорат ташкилотлари
тўғрисида”ги Қонунининг 36-моддаси 9-
бандига мувофиқ “Кредиторларнинг
талаблари қондирилгандан кейин қолган
мол-мулк ташкилот қатнашчилари
(аъзолари), шунингдек раҳбар
органларнинг аъзолари ёки нодавлат
нотижорат ташкилотларининг ходимлари
ўртасида тақсимланиши мумкин эмас
ҳамда ундан белгиланган тартибда
фойдаланилади” деб келтирилган. Қолган
мулк ким томонидан ва кимга
тақсимланиши ҳолатига “ННТ
тўғрисидаги” Қонунга аниқлик
келтирилмаган.

ННТни тугатилишдан қолган
мулкларидан фойдаланиш тартиби
Қонунчилик доирасида ишлаб
чиқилмаган. Бунинг учун қуйдагиларни
асос қилиб олишни таклиф қиламиз. ННТ
тугатилишида барча кредиторларнинг
талаблари қондирилгандан сўнг, қолган
мулклари ННТнинг муассислари ва
қатнашчилари (аъзолари) нодавлат
нотижорат ташкилотини тугатиш
тўғрисида якуний қарори асосида ўз
ихтиёри билан устав фаолиятдаги
йўналишлари (ёки шунга ўхшаш) бир хил
бўлган бошқа ННТга тақсимланишини
тавсия этамиз.

Ўзбекистондаги ННТлар учун бу
опреациялар бухгалтерия ҳисобида
қуйдаги ёзувларда акс эттириш таклиф

этилади:

Дт 8800 “Мақсадли тушумлар
ҳисобга олувчи счётлар”

Дт 8850 “Асосий воситалар (шу
жумладан амортизация харажатлари)
манбалари”

Дт 8860 “Номоддий активлар (шу
жумладан амортизация харажатлари)
манбалари”

Дт 8510 “Узоқ муддатли активларни
қайта баҳолаш бўйича тузатишлар”

Дт 0200 “Асосий воситаларнинг
эскиришини ҳисобга олувчи счётлар”

Дт 0500 “Номоддий активларнинг
эскиришини ҳисобга олувчи счётлар”
(молиялаштирилиш манбалари қайси бир
счётларда акс эттирилишига қараб)

Дт 0990 “Бошқа узоқ муддатли
кечиктирилган харажатлар” (асосий
воситларни амортизация ажратмаларидан
тортиб қайта баҳоланишигача бўлган
қисмида);

Кт “Мулкларни ҳисобга олувчи
счётлар” (0100, 0400, 1000) орқали
ҳисобга олиш тавсия этилади. Бунинг
натижасида, Ўзбекистон Республикаси
қонунчиликда зид бўлмаган ҳолда
маҳаллий ва халқаро статусдаги бошқа
ННТлар фаолиятини молиявий қўллаб-
қуватланишига эришилади.

Хулоса. Ушбу мақоламизда
нодавлат нотижорат ташкилотларида
фаолиятини ташкил этиш, филиал ва
шўъбалари билан ҳисоблашишлар
тартиби ва уларни тугатиш жараёнлари
операциялари ҳисобини
такмиллаштириш муаммолари ҳамда
уларнинг учимлари атрофлича ёритилди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб
ННТ активлари аудитини
такомиллаштириш юзасидан қуйидагича
таклиф ва тавсиялар бериш мақсадга
мувофиқдир:

1. ННТлар ўз устав фаолиятини

ташкил этишида нотижорат лойиҳаларнинг харажатларини мақсадли ҳисобга олиш хусусиятлари очиб бериши ва харажатлар қоплашда унинг молиялаштириш манбасига кўра ҳисобдан чиқарилиши таклиф этилади.

2. Агарда ННТда тижорат фаолияти доирасида лойиҳалаштирилган ишлар бўйича умумжаҳлик харажатларни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади, сабаби лойиҳа қанчалик бажарилишига қараб харажатлар тенг тақсимлаш лозим, шунингдек, лойиҳа бир йилдан узоқроқ муддатга давом этиши ва кейинги йиллар бошида лойиҳада асосий штатдаги ишчиларнинг барчаси тўлиқ иштирок этиши ёки этмасилигини мунтазам мониторинг қилиб бориши тавсия этилади.

3. Бош ННТлар берадиган мол-мулклар филиалр ва ваколатхоналар фаолиятининг моддий базаси ҳисобланади. Ушбу мол-мулклар филиал ёки ваколатхонанинг алоҳида балансида ҳамда бош ННТнинг балансида ҳам ҳисобга олиниши тавсия этилади.

4. ННТлар тугатилишида барча кредиторларнинг талаблари қондирилгандан сўнг, қолган мулклари ННТнинг муассислари ва қатнашчилари (аъзолари) нодавлат нотижорат ташкилотини тугатиш тўғрисида якуний қарори асосида ўз ихтиёри билан устав фаолиятдаги йўналишлари (ёки шунга ўхшаш) бир хил бўлган бошқа ННТга тақсимланишини тавсия этилади.

Бизнинг фикримизча, юқорида келтирилган муаммоларнинг бартараф этилиши ННТлар фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг янада такомиллашувига хизмат қилиб, нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини ташкил этиш, филиал ва шўъбалари билан

ҳисоблашишлар тартиби ва уларни тугатиш жараёнини бухгалтерия ҳисобида шаффоф акс эттирилишига имконият яратилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида” Қонуни (янги таҳрири), ЎРҚ №404-сон, 2016 йил 13 апрель. «Халқ сўзи» газетасининг 2016 йил 14 апрелдаги 73 (6508)-сони.
2. Ўзбекистон Республикаси “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонуни, №763-І сонли 14.04.1999 йил.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston-2030» strategiyasi to‘g‘risida PF-158-son farmoni. 11.09.2023y.
4. «Нодавлат нотижорат ташкилотларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, уларнинг фаолияти эркинлиги, ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5012-сон Қарори, 03.03.2021й.
5. Гусарова Л.В. Концепция бухгалтерского учета, аудита и анализа в некоммерческих организациях. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Казань. Ёшкор-Ола, 2010. – 36 стр.,
6. Батурина М.В. Бухгалтерский учет целевого капитала НКО.(Журнал «Финансовые и бухгалтерские консультации», №5, май 2007 г.
7. Hojiyev M.S. “Accounting in non-state non-profit organizations (NSNPO): integrity and impact analysis”. International Journal of Economics, Commerce and Management. ISSN 23480386. Vol VI issue 2 (Impact Factor:4.313). 2018/page79-85 <http://ijecm.co.uk/wp-content/uploads/2018/02/626.pdf>. 2018.
8. Khojiyev Mekhriddin Sulaymonovich. Improvement of Audit of Payment in Non-State Non-Profit Organizations (NSNPO). International Journal On Economics, Finance and Sustainable Development/Vol. 4 No.2 (2022): IJEFSD/<https://journals.researchparks.org/index.php/IJEFSD/article/view/2710/2587/>
9. Хожиев М.С. «Нодавлат нотижорат ташкилотларида бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш». иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган автореферат. Тошкент - «Iqtisod-Moliya», 2019й. 57 б.
10. www.lex.uz - Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
11. <http://minjust.uz> - Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг йиллик ҳисоботи, 2021 йил